

O ETIKI IN O NJENEM PREVAJANJU V JEZIK KNJIŽEVNOSTI

Ivan Verč

Univerza v Trstu

UDK 82.0:17

V književnosti se etično dejanje izrisuje kot spopad z mejami diskurzivnosti jezika oziroma z možnostmi, ki jih jezik ponuja v procesu ubesedovanja stvarnosti. Možnost zahteva izbiro, za subjekt besednega ustvarjalnega procesa pa je izbira dejanje ubeseditve. Specifiko njegovega pojavljanja je opisala predvsem »trda« literarna veda 20. stoletja. Prej kot o meta-etičnem »prevajanju« teoretsko-filozofskih koncepcij v jezik literature je zato mogoče govoriti o samostojni etični izbiri bivanja v besedi. Pot k etiki ubesedovanja stvarnosti je literatura nakazala veliko prej kot ostale kategorije humanističnega mišljenja.

Ključne besede: etika, meta-etika, dejanje ubeseditve, diskurzivnost jezika, literarna veda

Danes je vsakdo po malem puščavnik v egiptovski puščavi in ima na *izbiri*: ali se bo vzpenjal, ali pa bo zdrsnil v takšno ali drugačno *skotsstvo* (rus.).¹

Czesław Miłosz

Če se ozremo na razvoj in dosežke literarne vede, lahko opazimo, da je v 20. stoletju védenje o književnosti sicer spremenilo pristop k empiričnemu materialu raziskovanja, vendar se svoji zračnosti s kategorijami, ki jih je želelo tudi kritično preseči, ni docela odpovedalo. V prejšnjem stoletju je v številnih različicah metodologija literarne vede znala uspešno preusmeriti in obogatiti »preseženo« idealistično ali metafizično razmišljanje o literaturi, značilno za 19. stoletje, osnovne »heglovske« kategorije književnosti pa so kljub temu ohranile prvenstvo izhodiščnega položaja: literarna veda je namreč določanje *estetske* funkcije nadomestila s prehodom k »strogo« deskriptivni teoriji, *spoznavne* prvine literature pa je predvsem v drugi

polovici stoletja poglobila v smer hermenevtike, semiotike in kulturologije. Književnost se torej še vedno izrisuje kot prostor za razmišljanje o »starem« vprašanju, kako in s čim nas lahko umetniško besedilo čustveno in racionalno vznemirja in kako in kaj nam lahko nudi za nekoliko večje spoznavanje sebe in sveta, ki nas obdaja. Razliko od prejšnjih literarnokritičkih pristopov je sicer mogoče odkrivati v spremenljivem iskanju *določanja* osnove, na kateri naj bi slonela književnost, umestnost vprašanja o iskanju same osnove ali pa kar o možnosti njenega morebitnega brisanja pa se, vsaj zaenkrat, ne pojavlja kot vodilna tema v literarni vedi (in upati je, da se še dolgo ne bo, saj bi sicer to pomenilo, da je opazovanje književnosti odvečna in nikomur potrebna zadeva; poslednja domneva ni ravno iz trte izvita, če pomislimo na nekatere splošne trende v sodobni družbi.)

Prav zaradi vztrajanja na »osnovah« književnosti, ki se jim zaenkrat še nočemo odpovedati, se nam sama po sebi ponuja v razmislek ugotovitev, da je, ob različnih prehodih in preusmeritvah, zunaj literarne vede skoraj v celoti ostala morebitna »dediščina« tretje heglovske kategorije oziroma vprašanje o *etični* funkciji književnosti. Za razliko od estetske in spoznavne funkcije, ki sodobnejšim literarnoteoretskim metodam navkljub nista izginili z obzorja literarne vede, se v 20. stoletju zanemarljiva prisotnost etičnega vprašanja v opazovanju književnosti v marsičem izrisuje prav kot neizbežna posledica novejših pristopov k proučevanju besede ter meja in možnosti same (ne)opisljivosti sveta. Tu mislim predvsem na izredno bogastvo po-saussurovskega razvoja znanstvenega védenja o jeziku in na t. i. »fenomenološki preobrat« v sodobni filozofiji.

Z znanstvenega vidika je namreč beseda, tudi umetniška, samo predmet opazovanja in opisa, je fenomen, ki kot tak ni nujno podvržen kategorijam vrednotenja. Po več kot stoletni praksi opazovanja je danes z dokajšno mero prepričljivosti mogoče trditi, da se beseda manifestira *na več diferenciranih ravneh*, sodobna znanost o jeziku pa je te ravni znala registrirati, določiti in opisati. To znanje, ki je še vedno v razvoju, je bistveno vplivalo na možnost nadaljnjega določanja »etičnosti« umetniške besede: za razliko od »pred-znanstvenega« pristopa k jeziku, ki v obravnavanju etike sloni skoraj izključno na njegovi sporočilni funkciji, je védenje o diferenciranih ravneh, na katerih se beseda manifestira, odprlo vrsto vprašanj, o katerih prej, ob pomanjkanju ustreznega instrumentarija, sploh ni bilo mogoče razmišljati. Če te ravni, še posebno s poudarkom na razliki med govornim dejanjem adresanta in adresata, določamo kot poskus opisa »celovite avtentičnosti« besede, potem lahko trdimo, da je bila vsaj do prve tretjine 20. stoletja dinamična razsežnost (literarne) besede spregledana, vprašanje o njeni morebitni etičnosti pa že v nastavi okrnjeno. Na relaciji »umetniško besedilo – bralec« je namreč nesomernost (*asimetrija*) nezamenljiva kategorija komunikacijskega procesa, ob upoštevanju enega samega pola komunikacije pa se je vprašanje o etiki literarnega besedila udejanjalo skoraj izključno na ravni recepcije, veliko manj, ali pa sploh ne, na ravni tistega člana komunikacije, ki sporočilo oziroma različnost sprejemanja pomenov proizvaja. Drugače povedano: izjava in sporočilo sta se neustrezno prekrivala. Ker je bil bralec oziroma sprejemnik komunikacijskega procesa edino

dejansko merilo za domnevno »etičnost« književnosti, je bilo njeno določanje, kljub nekaterim pomenljivim izjemam, odvisno od dominantnega kulturnega modela oziroma od moralne norme, ki je bila z njim zraščena. V naravni neskladnosti med proizvajalcem in uporabnikom literarnega znaka je zadnja beseda praviloma pripadala slednjemu (zaradi spremenjene ali zastarane moralne norme se je to dogajalo tudi ob prevrednotenju nekoč etično nesprejemljivega in zavrjenega literarnega besedila). V nekoliko poenostavljeni obliki je mogoče trditi, da se za dobro tretjino 20. stoletja razmišljanje o etični funkciji književnosti ni kaj posebno premaknilo od razmišljanja o potrebi po blagodejnem vplivu, ki naj bi ga književnost imela na sprejemnika. Vse to še vedno spominja na Aristotelov katarzični model moralne sprostivte gledalca tragedije ali poslušalca glasbe, od katerega se literarna veda vse do prvih desetletjih prejšnjega stoletja, kot kaže, ni bistveno oddaljila. Razliko od zgodovinsko določenega Aristotelovega modela je bilo mogoče vedno na novo odkrivati v *vsebinski* moralne sprostivte, ki se je v skladu s časom in prostorom svojega pojavljanja vsakič tudi ustrezno spreminjala.

V drugi polovici 20. stoletja literarna veda ni nadaljevala po podobnih, enoznačno začrtanih smernicah in je vprašanje o kritičnem preseganju ali ponovnem vzpostavljanju tradicionalne obravnave etične funkcije književnosti začasno opustila. Poleg uspešnega, včasih kar modnega »trdega« znanstvenega pristopa k literarnemu besedilu, ki je vprašanje etike, kot se za vsako empirično znanost spodobi, puščal zunaj polja opazovanja, je tej odločitvi botrovala tudi naraščajoča filozofska in antropološka zavest o mnogoterosti svetov. V sozvočju s pričujočim razmišljanjem je to novodobno zavest mogoče strniti v Deleuzovo dognanje o tem, da Adama grešnika ni več, je samo svet, v katerem je Adam grešil.² Vzpostavljanje »razlike« kot prevladujoče mišljenjske kategorije in spoznanje o možnosti vzporejanja svetov kot neabsolutnih in torej drug drugega ne izključujočih se proizvodov kulture sta bistveno vplivala na temeljno razmišljanje o etiki: v vsakem od možnih svetov se dominantni kulturni model sicer lahko udejanja kot moralna norma, nikakor pa ga ni mogoče enačiti z osnovo, na podlagi katere naj bi temeljilo tudi absolutno določanje etike kot univerzalne kategorije. Od tu dalje je bil korak k odpovedi razmišljanja o etiki kratek: če etike *ni mogoče osnovati*, se z njo *ni mogoče* in torej tudi *ni potrebno* ukvarjati. Od Husserla dalje in od »fenomenološkega preobrata«, ki mu je nekaj desetletij kasneje sledil, se filozofija sicer ni odpovedala razmišljanju o etiki (pomislimo le na načelo »odgovornosti«, ki se danes vse bolj vpisuje med vodilne teme filozofske misli), v skladu z novimi znanstvenimi spoznanji o *fenomenu* besede pa se literarna veda *ni mogla ne odpovedati* etiki kot možnemu predmetu opazovanja. Če odmislimo občasne in na trenutke vsiljive poskuse ponovnega vzpostavljanja svetovnonazorskih, moralno-religioznih in zadnje čase kar »civilizacijskih« kategorij v vrednotenju književnosti in umetnosti nasploh, ki se tu pa tam še pojavljajo v (militantnem) tisku, potem naj zapišemo, da je z odpovedjo etičnemu vprašanju v obravnavi književnosti sodobnejša literarna veda dosledno hodila po poti tiste *pozitivno naravnane* misli, ki jo je evropska kultura, ne

brez težav in tudi ne brez tragedij, razvijala v 20. stoletju. V tem pogledu literarna veda ni za nikomer zaostajala, prav obratno, umetniško besedo je osvobodila od zunajliterarnih kategorij, ki so vnaprej določale meje in možnosti njenega bivanja. Prav zato, ker smo to pot že prehodili in je prvi korak že zdavnaj za nami, je zdaj morda čas za poskus povratka k vprašanju etike v književnosti.

Če etike kot univerzalne kategorije ni mogoče in ni potrebno osnovati, še ne pomeni, da se moramo tudi odpovedati opazovanju in opisu meja in možnosti, ki se ponujajo človeku, ko se odloči za to, kar še vedno »naša« kultura določa kot *etično relevantno dejanje*. V odsotnosti konkretnega »dejanja«, ki ga sicer ni mogoče opazovati zunaj njegove vklenjenosti v meje in možnosti, ki jih čas, prostor in sama situacija dopuščajo (zunaj sveta, v katerega se dejanje vpisuje), je namreč vsakršen govor o etiki brezpredmeten. Plodna spodbuda na poti k nadaljnjemu razmišljanju je lahko splošna usmeritev tiste veje analitične filozofije (ne da bi ji morali tudi metodološko slediti), ki je tradicionalno razmišljanje o etiki nadomestila z opazovanjem njene samo-reprezentacije:³ čemu bi se namreč morali neuspešno ukvarjati s tem, kaj je »prav« in kaj ni, kaj je »dobro« in kaj ne, ko se na sicer skromnejši, vsekakor pa obvladljivejši ravni lahko zadovoljimo s poskusom odgovora na vprašanje, *kako se etika sploh manifestira?* Skratka: za »meta-etiko« je opazovanje in opis etičnega »načela« mogoče uspešno nadomestiti z opazovanjem in opisom specifičnega »jezika«, ki se ga na diferenciranih področjih etika poslužuje, zato da pripoveduje o svoji prisotnosti.

Meta-etika opazuje diskurze, ki naj bi se v jeziku manifestirali kot udejanjenje etičnih načel in v sinhronem ali diahronem prerezu določa govorno dejanje kot prostor manifestacije same. V različnem obsegu je sicer ta manifestacija prisotna tudi v književnosti, za poskus vnovične vzpostavitve etike kot možnega predmeta literarnoteoretskega opazovanja pa se nam tovrstni pristop kaže nekoliko reduktiven. Če se namreč govorno dejanje lahko (ni pa nujno) izrisuje kot prostor za drugačno, skrito, implicitno ali nezavedno manifestacijo »prevajanja« etičnih načel v etični diskurz, to še ne pomeni, da ga je mogoče določati tudi kot *etično dejanje* (pravzaprav se na ravni standardne uporabe jezika prav rado dogaja povsem obratno). Če si želimo znova vpisati etiko v obzorje literarne vede in sprejememo premiso, da o etiki ni mogoče govoriti brez konkretnega »dejanja«, potem se moramo ponovno vrniti k staremu vprašanju: kje sploh iskati »etično dejanje« v književnosti in kako se to dejanje manifestira? Nekaterim sodobnejšim (postmodernim) težnjam navkljub, odgovor verjetno leži v povratku k zdaj že zanemarjenemu ali pa kar odpisanemu *subjektu besednega ustvarjalnega procesa* in torej h konkretnemu »dejanju«, ki ga kot takega tudi določa (etičnega dejanja brez subjekta enostavno ni). Z gledišča vzgiba, želje, hotenja ali celo »dolžnosti« (Bahtin uporablja posrečeno dikcijo o »dolžnostnem ne-alibiju« v življenju; prim. Bahtin 113–114, 124) se sicer njegovo dejanje ne razlikuje od tistih, ki se prav tako pojavljajo kot različne manifestacije človekove morebitne »etične« prisotnosti v svetu; kar ga razlikuje, je *specifika* njegove manifestacije v bivanju. Že

na minimalni ravni opazovanja je mogoče zagovarjati misel, da je splošno gibalno etičnega dejanja »neravnodušnost« človeka do lastnega bivanja in do sveta, ki ga obdaja, za razliko od ostalih pa se v subjektu besednega ustvarjalnega procesa manifestacija »neravnodušnosti« pojavlja izključno kot *reflektirano dejanje ubeseditve* oziroma kot dejanje, ki stvarnost »prevaja« v besedo in ga z zapisano besedo fiksira ter začasno določa (kot vse ostalo, kar določamo kot stvarnost, se vanjo lahko vpisuje tudi eksplicitno ali implicitno ubesedeno etično načelo). Dejanje ubeseditve je manifestacija *aktivne prisotnosti* v svetu (»pasivna odsotnost« ni kategorija, ki jo je mogoče opazovati z gledišča etike, razen takrat, ko se pojavlja kot zavedno dejanje odklona, molčanja, belega lista) in si ga ni mogoče zamišljati zunaj odnosa, ki ga subjekt besednega ustvarjalnega procesa ima do jezika: ob vsakem »prevodu« se mu namreč jezik ponuja kot *prostor odprtih možnosti*. Jezik je pravzaprav edini dejanski prostor našega bivanja, kjer so te možnosti vedno in brez izjem prisotne (to se dogaja tudi takrat, ko je njegova sporočilnost nasilno zatrta): »ravnodušno« bivanje v besedi se teh možnosti noče, ne more ali ne zna zavedati in se zato manifestira kot *pasivno nereflektirana danost* jezika. Kjer je možnost, tam je tudi izbira: jezik se nam sicer stalno ponuja kot času in prostoru ustrezna danost, ki nas v bivanju določa, obenem pa v svoji, na več ravneh diferencirani pojavnosti hrani vse tisto, kar je potrebno, da danost presega. S svojim dejanjem ubeseditve se subjekt ustvarjalnega procesa ne more izogniti *spopadu z mejami diskurzivnosti jezika* in v neizogibnosti spopada, ki *zahteva izbiro*, se manifestira etično dejanje, specifično za književnost: subjekt se lahko namreč konstituira v ponavljanju in potrjevanju teh meja (ta izbira je na primer značilna za mit, za srednjeveško religiozno književnost, za tako imenovano »težno« literaturo, za dela, ki zahtevajo zase vzorčni ali normativni primat samega statusa Literature in sploh za tiste oblike ubesedovanja, ki se že vnaprej vpisujejo v obzorje pričakovanja bralca), lahko pa se tudi odloči za *aktivizacijo* vseh možnih valentnosti, ki jih ob vsaki svoji manifestaciji jezik ponuja na izbiro (*uvid* teh valentnosti je pravzaprav edini dejanski privilegij besednega ustvarjalca). Kot etično dejanje se dejanje ubeseditve nahaja vedno na meji dveh »dolžnostno« enakovrednih, čeprav konfliktnih odločitev: v književnosti je izbira med danostjo in možnostjo jezika ločnica, ki jo po eni strani zaznamuje reflektirana odločitev za ohranjanje in potrjevanje pomenskih koordinat stvarnosti, po drugi pa za prav tako reflektirano vzpostavljanje tistega procesa, ki z vsako ubeseditvijo odpira pot k »naraščanju« stvarnosti in človeka v njej (kot si ta proces zamišlja sodobna hermenevtika).⁴ Če si izposodimo misel Paula Ricoeura, potem naj zapišemo, da se subjekt besednega ustvarjalnega procesa manifestira kot dejanje »sposobnega človeka«, ki svojo etično »neravnodušnost« v bivanju zaznamuje z odločitvijo med možnostmi, ki mu jih jezik ponuja na poti k vedno prehodni (ne)resnici o našem bivanju (prim. Iannotta 13–15; Verč, »Dialoške« 326–328).

Brezmejnost diskurzivnosti jezika je fenomen, ki je kot tak etično nerelevanten, etično relevantno je *dejanje izbire* v praksi manifestacije samega bivanja v jeziku. Literarni diskurz ni prostor, ki ga je mogoče enkrat za

vselej določiti in v njem se spopad z mejami diskurzivnosti pojavlja, kot se to dogaja s slehernim diskurzom, v skladu z njihovim večjim ali manjšim »zgodovinsko« določenim obsegom. Književnost je namreč mogoče pripovedovati tudi kot zgodbo o tem, kako se udejanja razmerje med potencialno brezmejno diskurzivnostjo jezika, ki se subjektu besednega ustvarjalnega procesa »od vedno« ponuja, in njenim v času in prostoru določenim obsegom (prim. Verč, »Subjekt«). Če danes že spet ugibamo, kaj je književnost, in govorimo o vmesnih, hibridnih ali polliterarnih oblikah, pomeni, da se je ta obseg še dodatno razširil (kar je sploh konstanta literarnega diskurza). Brezmejnost diskurzivnosti jezika nam ne dopušča preuranjenih zaključkov o krhanju, drobljenju, koncu, nerazpoznavnosti ali kar o nesmislu kate-regakoli diskurza, tem manj literarnega: prav zato, ker se od samega začetka v njem maksimalno udejanja praktilna spopada z mejami diskurzivnosti jezika (vanj se večkrat vpisuje tudi pomiritev z njimi), se literarni diskurz pojavlja kot najplodnejši prostor za neizčrpno manifestacijo človekovega bivanja v besedi. Če odmislimo nekaj izjem, ki jih je mogoče z Juvanom strniti v dikcijo »mišljenje pred pesništvom« (Juvan 12), potem se *etično dejanje ubeseditvene izbire* subjekta ustvarjalnega procesa – privilegirane ga akterja v tej manifestaciji bivanja – ne vpisuje v literarno besedilo kot izjavljena sentenca in tudi ne kot njen meta-etični »prevod«, temveč kot *generator ubeseditvenega procesa*, ki določa nadaljnje porajanje besedila in sproža (pre)oblikovanje njegovega morebitnega smisla. Ta generator deluje *na vseh diferenciranih ravneh jezika* in se s spremenljivo intenzivnostjo, od ničte do maksimalne,⁵ udejanja kot konstantna interakcija med njimi. Dejanje izbire določa vse prehode in povezave, ki vodijo k realizaciji ubeseditve in gredo, ne nujno v predloženem vrstnem redu, od zvoka do pomena, od etimona do morfema, od morfema do leksema in sintagme, od sintagme do povedi, od povedi do zgodbe, od zgodbe do kompozicije. Na koncu celotnega procesa se fiksirana ubeseditve (literarni tekst) pojavlja kot relikv izrabljenih in neizrabljenih možnosti izbire.

Na teh relikvih je literarna veda gradila opazovanje in opis književnosti. Od antike dalje je bil spopad z mejami diskurzivnosti jezika »preveden« v vrsto poimenovanj, ki so na različne načine skušala odgovoriti na vprašanje: kaj *jezik* vse zmore in kaj *zmorem jaz* v njem? (Prevod: v jeziku je *vedno več možnosti* od tistih, ki jih bom jaz s svojo *izbiro* konkretno udejanjil.) V začetni fazi literarnoteoretskega razmišljanja je na zastavljeno vprašanje antična poetika odgovorila s poimenovanjem retoričnih figur. V določanju možnih izbir, ki jih zmogljivost jezika ponuja subjektu v njem, je dosegla tako stopnjo dovršenosti, da je bilo iz njih mogoče izpeljati celo iluzijo o možni reproducibilnosti literarnega diskurza. Ta iluzija se je zgodovinsko udejanjila v normativni poetiki klasicizma, v širšem pomenu pa v vseh tistih oblikah umetnosti, ki smo jih določali kot (kanonični?) vzorec. Ko se zaradi same narave jezika normativa iztroši in se meje njegove diskurzivnosti dodatno širijo, se v novem spopadu z njimi večajo tudi možnosti in opcije. Z zgodovinskega vidika je nekje od romantike dalje literarna veda lahko samo sledila literarnemu dogajanju, v svoji težnji po razlagi ali razumevanju umetniškega besedila pa je ob naraščanju konkre-

tno udejanjenih izbir na staro vprašanje o razmerju med zmogljivostjo jezika in zmogljivostjo subjekta skušala odgovoriti z vedno novimi določili.⁶ Če so v 19. stoletju ta določila še vedno bila vezana na večjo ali manjšo (ne)upravičenost ubesedovanja različnih svetov, ki naj bi jih književnost s širjenjem diskurzivnosti jezika zgolj »reproducirala« (prim. debate o »realizmu«), je v 20. stoletju literarna veda, v mejah racionalnejšega pristopa k predmetu opazovanja, uvedla vrsto konstantnih »znanstvenih« kategorij (v formalizmu, strukturalizmu in semiotiki), ob njih pa je z opisom različnih enkratnih »poetik« skušala dohajati in vsaj začasno fiksirati eksponentno naraščajoči obseg razmerja med jezikom in subjektom. Tako ali drugače je literarna veda znala opisati vedno nove manifestacije spopada z mejami diskurzivnosti jezika in jih je ponekod celo katalogizirala, čeprav jim zaradi brezmejnosti predmeta opazovanja ni mogla – in tudi ne more, kot se za vsako znanost spodobi – priti do dna. Prav dejstvo, da je literarna veda na koncu pristala v brezmejni sredobežnosti lastnega meta-jezika, je dokaz, da je bila ubrana pot, ki je, vsem pomanjkljivostim navkljub, pravilna. Ob konkretni, postopni in na prvi pogled »dolgočasni« analizi literarnih besedil je z opisom različnih manifestacij besede (na vseh diferenciranih ravneh, ki jo določajo) opisala tudi edini dejanski prostor, kjer je mogoče odkrivati etično dejanje subjekta besednega ustvarjalnega procesa. Čeprav literarna veda tega morda ni počenjala povsem zavestno in je raje javno izjavljala svojo odpoved etičnemu vprašanju, se mu ni odrekla: v izredno bogatem, več kot stoletnem gradivu, ki nam ga še vedno ponuja v dediščino in v razmislek, leži namreč jezik, s katerim etika pripoveduje o svoji prisotnosti na specifičnem področju, ki mu pravimo književnost. Stara, z današnjega zornega kota neuporabna »heglovska« etična kategorija književnosti ni pravzaprav nikoli izginila z obzorja literarne vede, spremenil se je samo jezik njenega opisa, natanko tako kot se je spremenil jezik opisa za estetsko in spoznavno kategorijo književnosti.

V tem »trdem«, »ne modnem« in zdaj (žal) že skoraj opuščinem jeziku znanosti, ki se je morda samó bežno dotaknil predmeta opisa (kot se pač dogaja z vsakim poskusom ubeseditve), je še veliko »neizrabljenih« možnosti za razmišljanje o prisotnosti etike v književnosti. Kljub temu, da je predmet opazovanja literarne vede (neobvladljiv) prostor neskončnih možnosti, ki jih jezik po svoji naravi hrani, so opisni literarnoteoretski modeli 20. stoletja veliko več kot samo hladno, racionalno »aseptično« ali akademsko »vzvišeno« naštevanje »mehanizmov« za določanje možnih in nikoli do konca povsem reproducibilnih procesov ubesedovanja. Danes nam prav ti opisi, pa naj bodo še tako parcialni, pripovedujejo zgodbo o tem, kako je bila književnost, *veliko prej* kot ostale kategorije mišljenja in bivanja v besedi (predmet opazovanja različnih humanističnih ved), sposobna udejanjiti etični odnos do človeka in do sveta okoli njega ne z izjavljanjem sentenc ali njenih meta-etičnih »prevodov« v diskurz literature, ampak s konkretnim *dejanjem* ubeseditve. Tu, v samem *dejanju izjave*, leži razlika, ki književnost določa kot nezamenljiv prostor za vse oblike etike, ki se pojavljajo kot manifestacija besede. Naj naštejemo samo nekaj splošno znanih določil, ki jih je v 20. stoletju izoblikovala veda o literaturi: nesposobnost

zaznavanja »danosti« jezika se udejanja kot pasivno sprejemanje sveta, ki so mu »danost« – mimo nas – določili drugje, vendar so že ruski formalisti opozarjali na možnost drugačne izbire v našem bivanju v besedi in so v opazovanje književnosti uvedli kategorijo »potujitve«; možnost preseganja samodejnosti vzročno-posledičnega načela, ki se izrisuje kot vztrajno mirovanje našega nespremenljivega obzorja pričakovanja, je v različnih variantah literarna veda opisala kot »minus-postopek«, ki v umetniškem besedilu deluje na več ravneh (zvočni, leksikalni, kompozicijski); danes že skoraj neodtujljivo načelo o mnogoterosti jezikov kot mnogoterosti možnih resnic o svetu, ki ga jezik opisuje, je z izhodiščem v samem gramatičnem ustroju jezika semiotika opisala kot spremembo avtorskega ali pripovedovalčevega »gledišča«; sodobnejšo etično propozicijo, ki pravi, da »vsakdo lahko samo osebno udejanja svojo samostojnost« in da »nihče ne more zamenjati drugega v vedênju, ki zadeva njega samega« (Tugendhat 138), je že v 20. letih prejšnjega stoletja Bahtin utemeljeval kot nezamenljivost »tuje besede« in jo odkrival pri Dostojevskem. V (dobri) književnosti se nobena od teh etičnih propozicij ne pojavlja kot neovrgljiva (*apodiktčna*) trditev in nobene od njih ni mogoče samovoljno izvleči iz zgodbe o morebitnem »etičnem« vedênju literarnega junaka. V književnosti se je etična propozicija izoblikovala in se nam ponujala v branje kot izbira med različnimi *možnostmi* ubeseditve, (predvsem) »trde« metodologije literarne vede 20. stoletja pa so nam dovolile, da te *udejanjene* etične izbire spoznavamo.

Meta-jezika ni mogoče določiti, ker »neskončnost« ne pozna predikatov, je »slepa ulica«, v kateri se »jezik duši in lovi sapo« (Brodskij 5), na koncu pa prevlada prepričanje, da je predmet opisa mogoče nadomestiti s samim opisom. To je današnji čas, ki se lovi v začaranem krogu reprezentacije o reprezentaciji in nam jo ponuja kot resnico o stvarnosti. Jezik ni edina neskončnost, ki določa naše bivanje, tudi veselje je (verjetno) neskončno, vendar zaradi tega fizika ni obupala (za razliko od literarne vede, ki se kuha v lastni krizi). Mogoče zato, ker je fizika še vedno »trda« znanstvena veda, ki se svojih meja zaveda in zase zahteva le skromni primat delne in vedno prehodne resnice. Tudi na to razliko je, navsezadnje, mogoče gledati kot na še eno od možnih manifestacij etike.

OPOMBE

¹ Czesław Miłosz tu uporablja rusko besedo *skotstvo* (Miłosz 238), ki mu pomeni predvsem »grobost, surovost, poživljenost, nekulturnost«.

² Po Deleuzovem mnenju Bog »ne ustvari najprej Adama, ki mu je dana tudi možnost greha [...] Bog najprej ustvari svet, v katerem Adam greši in vanj vpisuje tudi vsakega posameznika, ki ta svet izraža« (Deleuze, *Le Pli* 90–91). O »protislovju« med morebitnim Adamom ne-grešnikom in obstoječim svetom je Deleuze govoril že na začetku osemdesetih let na predavanjih na univerzi Paris VIII-Vincennes (prim. spletno stran: Deleuze, *Cours*).

³ Če govorimo o splošni usmeritvi meta-etike, potem moramo v našem pristopu k problemu vzpostaviti tudi razliko od nje. Meta-etika posveča svojo pozornost

predvsem odkrivanju in določanju standardnih govornih dejanj, ki tako ali drugače vsebujejo etična načela in se izražajo v besedah, ki zaobjemajo semantiko »dobrega, pravilnega, dolžnostnega«. Ni nujno, da mora govorno dejanje ta načela tudi eksplicitno oznanjati, vsebuje jih posredno in jih »prevaja« že s samo uporabo jezika kot sredstva za njihovo logično-spoznavno ubeseditiv. Poleg analize vsakodnevnega govora je meta-etični pristop mogoče razširiti na specifična področja mita, nacionalnih kultur in sploh konstituiranja jezika kot procesa implicitnega skladiščenja različnih etičnih načel (sicer vedno v skladu s specifikom kulturnega časa in prostora). Čeprav se meta-etika bolj redko ukvarja z umetniškim besedilom, je njen analitični pristop podoben: umetniško besedilo vsebuje etična načela, ki se udejanjajo v jeziku. Tako je na primer na podlagi opazovanja jezika Raskolnikova in Porfirija Petroviča v romanu *Zločin in kazen* Dostojevskega mogoče odkrivati »dve paralelni etiki« glavnega junaka (absolutno dobro in zlo; meje moralnih in juridičnih predpisov), ki naj bi obe peljali h krščanski (etični) vrednoti o »hotenju trpljenja« (Ragozina 315, 318). Podoben pristop v odkrivanju »religiozno-etičnega problema« je mogoče zaslediti tudi v analizi Puškinovega soneta *Madona* (Percov 399). Za razliko od tovrstne analize, ki določeno etično načelo odkriva v sami uporabi jezika (v etičnem *diskurzu*), v pričujočem prispevku zagovarjamo trditev, da je že sama uporaba umetniškega jezika nezamenljiv prostor za samodejno odpiranje vsakršnega diskurza in torej tudi za samodejno preseganje etičnih načel, ki jih *jezik kot tak* eksplicitno (kot trditev) ali implicitno (kot njihov »prevod«) vsebuje. Z gledišča našega pristopa k »meta-etiki« širjenje *meja diskurzivnosti* jezika sodi med pomembnejše značilnosti umetniškega besedila. To pomeni, da se v književnosti jezik, vsaj potencialno, izrisuje kot prostor, ki že po svoji naravi ne dopušča, da se eksplicitna ali implicitna prisotnost etičnega načela pojavlja kot etični diskurz »vnaprej dane« in torej »drugje« ubesedene in zakoličene kategorije.

⁴ »Svet, ki se pojavlja v igri predstavitve, ni kot odslikava poleg dejanskega sveta, temveč je to svet sam v stopnjevani resnici svoje biti.« (Gadamer, *Resnica in metoda* 121).

⁵ Tu mislimo na osnovni proces literarnega ubesedovanja, kjer se potencialna izmeničnost med referenčno-denotativno in formalno-jezikovno valentnostjo umetniške besede pojavlja kot pogoj za preseganje vsakršne danosti jezika, za konstituiranje subjekta ustvarjalnega procesa v procesu iskanja lastne besede o sebi in svetu in, posledično, za vedno možno novo opomenjanje stvarnosti. Ta proces je prisoten tako v poeziji kot v prozi, vendar se udejanja z različno intenzivnostjo, predvsem pa z različno interakcijo med konstitutivnimi prvinami besede (prim. Smirnov, Kovács).

⁶ Paradoks literarne zgodovine je ravno v tem, da se konstituira kot poskus določanja literarnega diskurza v trenutku, ko je literatura bila že krepko onkraj možnosti določanja. Če je namreč normativni klasicizem gojil iluzijo o reproducibilnosti literarnega diskurza, je realizem gojil iluzijo o reproducibilnosti sveta oziroma o možnosti enačenja med »resničnostjo« stvarnosti in besedo, ki stvarnost opisuje. Kljub iluziji o reproducibilnosti sveta »takšnega, kakršen je«, je prav realizem odprl Pandorino skrinjico neskončnih možnosti njegovega ubesedovanja in torej (ne)resnic o njem in se je zato zgodovinsko izoblikoval kot *literatura razlike*, ki se po svoji naravi upira vsakemu določanju. Že v nastavi je realizem hranil vsa protislovja ubeseditvenega procesa, ki so kasneje botrovala poskusom njegovega preseganja (prim. Verč, "Osservazioni").

LITERATURA

- Bahtin, Mihail M. »K filozofiji postopka.« *Filosofija i sociologija nauki i tehniki*. Ežegodnik (1984–1985): 80–160.
- Brodskij, Iosif. »Predislovie.« Platonov, Andrej. *Kotlovan*. Ann Arbor: Ardis Publishers, 1973–1979. 5–7.
- Deleuze, Gilles. *Le pli: Leibniz et le baroque*. Paris: ed. Minuit, 1988.
- — —. *Cours Vincennes*, 29. 4. 1980. <http://www.webdeleuze.com/php> [1. 3. 2006].
- Gadamer, Hans-Georg. *Gesammelte Werke*. Zv. 1. Hermeneutik: Wahrheit und Methode. Tübingen: J. C. B. Mohr, 1990.
- — —. *Resnica in metoda*. Prev. Tomo Virk. Ljubljana: LUD Literatura, 2001.
- Iannotta, Daniella. »Prefazione all'edizione italiana: Memoria del tempo. Tempo della memoria.« Ricoeur, Paul. *La memoria, la storia, l'oblio*. Milano: Raffaello Cortina Editore, 2003. 11–24. [Izvirnik: *Le mémoire, l'histoire, l'oubli*. Paris: Éditions du Seuil, 2000.]
- Juvan, Marko. »Dialogi 'mišljenja' in 'pesništva' ter teoretsko-literarni hibridi. Poskus uvoda.« *Teoretsko-literarni hibridi: o dialogu literature in teorije. Povzetki referatov*. Tretji mednarodni komparativistični kolokvij. Ur. M. Juvan in Jelka Kernev Štrajn. Ljubljana: Slovensko društvo za primerjalno književnost, 2005. 11–19.
- Kovács, Árpád. *Personal'noe povestvovanie: Puškin. Gogol'. Dostoevskij*. Frankfurt am Main: Peter Lang, 1994.
- Miłosz, Czesław. »Saligia. Acedia.« *Nova revija* 17.196–197 (1998): 229–242.
- Percov, N. V. »O poslednem sonete Puškina.« *Logičeskij analiz jazyka. Jazyki étiki*. Ur. N. D. Artjunova. Moskva: Jazyki ruskoj kul'tury, 2000. 399–405.
- Ragozina, I. F. »Logika étičeskikh rassuždenij v romane 'Prestuplenie i nakazanie' i specifika ih jazykovogo vyraženiya.« *Logičeskij analiz jazyka. Jazyki étiki*. Ur. N. D. Artjunova. Moskva: Jazyki ruskoj kul'tury, 2000. 313–318.
- Smirnov, Igor. »Poezija vs. proza: dva tipa rekurentnosti.« *Wiener Slavistischer Almanach* 15 (1985): 255–280.
- Tugendhat, Ernst. *Problemi di etica*. Torino: Einaudi, 1987. [Izvirnik: *Probleme der Ethik*. Stuttgart: Philipp Reclam Jr., 1984.]
- Verč, Ivan. »Dialogske prvine Lotmanove strukturalne poetike.« *Slavistična revija* 53.3 (2005): 317–329.
- — —. »Subjekt izjave kot predmet raziskovanja književnosti.« *Kako pisati literarno zgodovino danes? Razprave*. Ur. Darko Dolinar in Marko Juvan. Ljubljana: ZRC SAZU, 2003. 213–226.
- — —. »Osservazioni sul realismo.« *Per Rossanna Platone. Contributi sulla letteratura russa tra Ottocento e Novecento*. Ur. Damiano Rebecchini – Laura Rossi. Milano: Massimo Valdina Editore, 2004. 3–27.